

Jerzy Andrzejewski

ZASŁUGI HELENY WIĘCKOWSKIEJ W BADANIACH NAD ŻYCIEM I DZIAŁALNOŚCIĄ JOACHIMA LELEWELA¹

Postać Joachima Lelewela (1786–1861), wybitnego historyka, wielkiego Polaka, demokratty i patrioty, przywódcy emigracji polskiej, już za życia była przedmiotem kultu i powszechnego zainteresowania, o czym świadczy nadanie mu doktoratu honorowego przez Uniwersytet Jagielloński² czy wiersz Adama Mickiewicza witający nowego profesora historii w Uniwersytecie Wileńskim³. Potwierdzają to także pierwsze biografie czy wykonane za życia liczne portrety, podobizny i medale⁴. Nie bez znaczenia jest także manifestacja młodzieży belgijskiej, składającej mu hołd przed jego brukselskim mieszkaniem⁵.

Śmierć w roku 1861 i skromny pogrzeb J. Lelewela w Paryżu uczczono w kraju potężnych rozmiarów obchodami żałobnymi w postaci licznych mszy, nabożeństw i akademii żałobnych, zlewającymi się z nurtem przedpowstaniowych manifestacji patriotyczno-kościelnych⁶.

Pierwsze omówienia dorobku naukowego wielkiego historyka przyniosły całą lawinę rocznicowych i okolicznościowych artykułów i prac z okazji

¹ Głos w dyskusji na międzynarodowej sesji naukowej *Joachim Lelewel – księgoznawca – bibliotekarz – bibliograf w 200 rocznicę śmierci (1786–1986)*, Warszawa, 20–22 III 1986 r. – przypomnienie zasług prof. Heleny Więckowskiej na polu badań nad postacią Joachima Lelewela wypełni lukę, jaką była Jej nieobecność na tej sesji.

² [Dyplom doktora honoris causa Joachima Lelewela nadany przez Uniwersytet Jagielloński w Krakowie w dniu 15 VI 1820 r.].

³ *Do Joachima Lelewela z okoliczności rozpoczęcia kursu Historii Powszechnej w Uniwersytecie Wileńskim, dn. 6 I 1822* (Wiersz), Wilno 1822.

⁴ L. Chodźko, *Notice biographique sur Joachim Lelewel*, Paris 1834. Portrety: S. Oleszczańskiego, N. Maurina, O. d'Angersa, D. Monniera, F. Tepy; karykatury i szkice: Cypriana K. Norwida, D. d'Angersa, A. Lessera, M. Jaroszyńskiego; medale: D. d'Angersa, Harta, Wurdena.

⁵ S. Posner, *Joachim Lelewel*, „Echo Polskie” 1916, nr 14, s. 12.

⁶ Por. np. B. Limanowski, *Historia powstania narodu polskiego 1863 i 1864*, Lwów 1909, s. 73.

35-lecia śmierci w 1896 r.⁷, 120-lecia urodzin w 1906 r.⁸, 50 rocznicy zgonu w 1911 r.⁹, 130 rocznicy urodzin i 55 rocznicy śmierci w 1916 r.¹⁰ oraz z okazji sprowadzenia prochów Joachima Lelewela z Paryża do Wilna w 1929 r.¹¹

Prawdziwie naukowe i nowoczesne zainteresowanie twórczością i dorobkiem Joachima Lelewela rozpoczęło się w Polsce ok. roku 1936 i to z okazji 150 rocznicy urodzin i 75 rocznicy śmierci¹². Zainteresowanie to przejawiało się głównie poprzez:

1) podjęcie próby zdokumentowania bazy źródłowej, związanej z postacią i dorobkiem Joachima Lelewela, poprzez opracowanie i wydanie *Katalogu rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie* (zestawienie rękopisów Joachima Lelewela)¹³; wydanie drukiem *Katalogu atlasów Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie* przez Mikołaja Dzikowskiego, opisującego zbiór map i atlasów z kolekcji wielkiego historyka¹⁴; organizację ośrodka dokumentacji Joachima Lelewela w Wilnie przez Helenę Hleb-Koszańską¹⁵ oraz rozpoczęcie prac dokumentujących dorobek J. Lelewela na polu numizmatyki przez Marcelego Hoca, Mariana Gumowskiego i Edmunda Majkowskiego¹⁶;

2) organizację sesji naukowych poświęconych Joachimowi Lelewelowi w Paryżu (3 maja 1935), w Warszawie (28 listopada 1936) i Krakowie (w grudniu 1936)¹⁷.

3) powstanie projektu wydania jego korespondencji.

We wszystkich tych wydarzeniach uczestniczyła jako młody historyk – uczennica Marcelego Handelsmanna i bibliotekarka Biblioteki Narodowej w Warszawie – dr Helena Więckowska.

Rozpoczynając 1 października 1927 r. pracę bibliotekarską w nowo powstałej Bibliotece Narodowej w Warszawie, trafiała Helena Więckowska

⁷ Por. np. *Wieczór lelewelowski*, „Czas” 1896, nr 150, s. 2 czy *Uczczenie pamięci Lelewela*, Kur. Lwów 1896, Dodatek do nr 173, s. 1.

⁸ Por. np. A. Kraushar, *Pamięci Joachima Lelewela (1786–1861) w 120 rocznicę urodzin historyka (22 III 1786–1906)*, „Tygodnik Ilustrowany” 1906, nr 11, s. 215.

⁹ Por. np. S. Lam, *Pamięci Joachima Lelewela (29 V 1861–29 V 1911)*, „Literatura i Sztuka” 1911, nr 24, s. 371–373.

¹⁰ Por. np. J. Jakubowski, *Joachim Lelewel. Sylwetka uczonego (1786–1861)*, „Echo Polskie” 1916, nr 14, s. 13–14.

¹¹ *Uroczystości jubileuszowe USB i pogrzeb Lelewela*, „Źródła Mocy” 1931, z. 7, s. 82–110.

¹² Por. J. Jaworska, *Obchody lelewelowskie 1861–1961*, Łódź 1962, s. 32–34.

¹³ *Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie*, t. 1–3, Warszawa 1929–1938.

¹⁴ M. Dzikowski, *Katalog atlasów Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie*, Wilno 1935–1940.

¹⁵ H. Hleb-Koszańska, *Centre de documentation sur Joachim Lelewel à la Bibliothèque de l'Université de Wilno*, Wilno 1937.

¹⁶ M. Hoc, *Joachim Lelewel a inwentarz zbioru numizmatycznego miasta Brukseli*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1935, s. 8–11; M. Gumowski, *Rocznica J. Lelewela*, *ibidem*, s. 3–7; E. Majkowski, *Plakiety i medale z portretem Joachima Lelewela*, Kraków 1936.

¹⁷ Por. Jaworska, *op. cit.*

na powrót do kraju bezcennych pamiątek narodowych, pochodzących z ośrodków polskiej emigracji politycznej w Szwajcarii, Francji i Anglii. Skierowana do pracy w dziale rękopisów pozostała w kręgu bliskich sobie zagadnień i mogła wykorzystywać własne przygotowanie historyczne. W Bibliotece Narodowej pracowała wspólnie z „zakochanym w Rapperswillu” dr. Adamem Lewakiem, wybitnym specjalistą i znawcą rękopisów, pochłoniętym całkowicie pracą nad wydaniem katalogu rękopisów, do której szybko potrafił wciągnąć swoich kolegów i współpracowników, zarazając ich jednocześnie swoją pasją¹⁸.

Helena Więckowska nie ograniczała się jednak tylko do pracy katalogowej. Wgłębiając się w zawartość zbiorów rapperswilskich sygnalizowała badaczom naukowe znaczenie źródeł znajdujących się w nich. Jednakże głównym przedmiotem Jej pracy historycznej było już wówczas co innego, a mianowicie emigracyjna korespondencja Joachima Lelewela, której główny zrąb znajdował się właśnie w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Rapperswilskiej. Sama Pani Profesor wspomina: „Coraz silniej emocjonalnie i intelektualnie wiązałam się z pracą nie tylko zawodową, ile z »Rapperswilem«, a już przykuło mnie doń ostatecznie podjęte około 1934 r. wielkie i ambitne przedsięwzięcie – zebrania krytycznego, opracowania i opublikowania olbrzymiej korespondencji emigracyjnej Joachima Lelewela z lat 1831–1861 [...]. Odtąd już przesiadywałam w Bibliotece całymi dniami, bo praca nad Lelewelem była pracą prywatną, osobistą, nieurzędową [...] Dyrektor Demby [...] wystarał się w Ministerstwie WRiOP o specjalny fundusz na opłacenie przepisywania przygotowanych przeze mnie listów na maszynie. Tej żmudnej pracy podjęła się nieoceniona maszynistka Centralnej Biblioteki Wojskowej Henryka Gromkówna, znakomicie odczytująca gryzmoły Lelewela i moje niezbyt czytelne komentarze”¹⁹.

Edycja *Listów emigracyjnych* wielkiego polskiego historyka-demokraty stała się dziełem życia prof. Więckowskiej. Przed II wojną światową H. Więckowska, korzystając m. in. z pomocy Wydziału Bibliotek MWRiOP, skopiowała i opracowała zasadniczy zrąb listów emigracyjnych Lelewela zarówno ze zbiorów rapperswilskich, jak i innych. W roku 1935 na VI Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich przedstawiła projekt ich wydania²⁰. Wojna zniweczyła większość autografów listów wielkiego historyka, a złożony przez H. Więckowską w bibliotecę egzemplarz jej odpisów spłonął. Ocalały jedynie kopie przechowywane w Jej mieszkaniu, dzięki

¹⁸ J. Andrzejewski, *Prof. dr Helena Więckowska jako rękopisoznawca*, [w:] *Helena Więckowska 1897–1984*, Łódź 1988, s. 68–69.

¹⁹ H. Więckowska, *Biblioteka Narodowa w moim życiu i wspomnieniach 1927–1980*, [w:] *Biblioteka Narodowa. Wspomnienia 1928–1944*, Warszawa 1988, s. 92–93.

²⁰ H. Więckowska, *W sprawie wydania emigracyjnej korespondencji J. Lelewela*, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie*, t. 1, Lwów 1935, s. 450–453.

czemu pełna edycja listów mogła się ukazać po zakończeniu II wojny światowej²¹.

W swej długoletniej działalności naukowej prawie 50 lat poświęciła Helena Więckowska badaniom nad Joachimem Lelewelem. W sumie opublikowała ponad 30 większych i mniejszych rozpraw, studiów, recenzji poświęconych Joachimowi Lelewelewi²². Do najważniejszych Jej osiągnięć należy zaliczyć:

- 1) opracowanie i wydanie 6-tomowej edycji *Listów emigracyjnych*²³;
- 2) zredagowanie i opracowanie powszechnie dostępnego wydania wyboru pism historycznych J. Lelewela w serii „Biblioteka Narodowa”²⁴;
- 3) inspirację i udział w dyskusji nad *Bibliografią twórczości Joachima Lelewela*, w opracowaniu Heleny Hleb-Koszańskiej i Marii Kotwiczówny²⁵;
- 4) opracowanie i redakcja 1 i 8 tomu *Dzieł* Joachima Lelewela oraz udział w Komitecie Redakcyjnym *Dzieł* wielkiego polskiego uczonego, wydawanych pod auspicjami Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk²⁶;
- 5) inspirację i organizację obchodów lelewelewskich w 1961 r. z okazji 100 rocznicy śmierci²⁷;
- 6) opracowanie biografii Joachima Lelewela dla podstawowych wydawnictw słownikowo-encyklopedycznych²⁸;
- 7) inspirację i opiekę naukową w postaci kierowania pracami doktorskimi: Witolda Nowodworskiego *Bibliograficznych ksiąg dwoje Joachima Lelewela* i Ireny Treichel *Pierwszy polski podręcznik bibliotekarski*²⁹;
- 8) opracowanie wstępnego szkicowego tomu wielkiej monografii biograficznej o sylwetce wielkiego Polaka-demokraty, w postaci książki: *Joachim Lelewelel – uczoney – polityk – człowiek* (Warszawa 1980).

²¹ A. F. Grabski, *Helena Więckowska jako historyk*, [w:] *Helena Więckowska 1897–1984*, s. 22–24..

²² Por. J. Jaworska, *Bibliografia prac H. Więckowskiej*, [w:] *Helena Więckowska 1897–1984*, s. 127–145.

²³ J. Lelewelel, *Listy emigracyjne*, wyd. H. Więckowska, t. 1–6, Kraków 1948–Wrocław 1956.

²⁴ J. Lelewelel, *Wybór pism historycznych*, oprac. H. Więckowska, Wrocław 1950.

²⁵ H. Więckowska, [Rec.] H. Hleb-Koszańska, M. Kotwiczówna, *Bibliografia utworów Joachima Lelewela*, Wrocław 1952, „Przegląd Biblioteczny” 1952, R. 20, z. 2/3, s. 259–265; [Polem.:] H. Hleb-Koszańska, *Z problemów metodyki bibliograficznej*, *ibidem*, 1953, R. 21, z. 1, s. 82–91.

²⁶ J. Lelewelel, *Dzieła*, oprac. i współprac. H. Więckowska, t. 1 i 8, Warszawa 1957 i 1961.

²⁷ Por. H. Więckowska, *Obchody lelewelewskie. 1861–1961*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1962, ser. I, z. 24, s. 3–22.

²⁸ *Słownik pracowników książki polskiej*, Łódź 1972, s. 504–505; *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971, szp. 1382–1383.

²⁹ Wrocław 1957 i Wrocław 1959.

Warto też nadmienić, że w kręgu łódzkiej tradycji badań lelewelowskich pozostawali także: Józef Dutkiewicz, Marian Henryk Serejski, Andrzej Feliks Grabski, Franciszek Bronowski. Także w Łodzi zgromadził wspaniałą kolekcję lelewelianów Mirosław Borusiewicz³⁰.

Profesor Helena Więckowska do końca swego pracowitego życia zajmowała się postacią Joachima Lelewela. Przez wiele lat przygotowywała wydanie nowego VII tomu korespondencji emigracyjnej Lelewela. Tom ten miał obejmować ok. 400 listów i zawierał drobne listy publikowane w różnych miejscach, jak i dotychczas nieznanne, m. in. do S. Gałęzowskiego, M. de Saulcy, listy numizmatyczne i inne. Dokończenie pracy nad tym tomem przekazała Andrzejowi F. Grabskiemu i Michałowi Kunie³¹.

Pozostawiła po sobie bogatą spuściznę rękopiśmienną, wśród której znajduje się sporo materiałów nigdy dotąd nie publikowanych, w tym także dotyczących Joachima Lelewela. Niektóre z nich, jak np. *Dzieje bibliotek J. Lelewela* znalazły się w opracowaniu Jej młodszych kolegów z Katedry Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego, m. in. w postaci tezy doktorskiej Bogumiła Karkowskiego³².

Inne opracowania, jak np. o podwójnym tytule: *Joachima Lelewela świat książki – Książka w życiu Joachima Lelewela czy Lelewel jako świadek w procesie sądu francuskiego w sprawie plagiatu Jana Potockiego „Pamiętnika znalezionej w Saragossie 1841 r. oraz drobne, nazwane przez Autorkę „leleweliana” – czekają na ostateczne opracowanie.*

Dorobek Heleny Więckowskiej w badaniach nad życiem i działalnością Joachima Lelewela jest przeogromny i stanowi trwały wkład do polskiej nauki historycznej, kontynuuje i rozwija jej najlepsze tradycje.

Jerzy Andrzejewski

DIE VERDIENSTE VON HELENA WIĘCKOWSKA UM DIE FORSCHUNGEN NACH DEM LEBEN UND TÄTIGKEIT VON JOACHIM LELEWEL

Das Erbe der polnischen historischen und buchkundlichen Forschungen nach der Gestalt und dem Schaffen von Joachim Lelewel ist beträchtlich. Jetzt versuchen wir die Verdienste nur einer Person, Helena Więckowska in diesem Bereich zu zeigen. Wir erinnern gleichzeitig

³⁰ (JA), *Zbiory łódzkich kolekcjonerów, „Joachim Lelewel i jego dzieło”, „Kalejdoskop”* 1983, [Nr 3], marzec, s. 30.

³¹ Andrzejewski, *op. cit.*, s. 73.

³² *Joachim Lelewel i jego „Dzieje bibliotek”*, Łódź 1992. Promotor: prof. dr hab. Janusz Kapuścik.

an die Zunahme des Kultes seiner Person und an die Zunahme der Forschungsinteressen, deren Wendedatum das Jahr 1935, 150 Geburtstag und 75 Jahrestag Lelewels Tod war. Helena Więckowska hat folgende Verdienste um die Forschungen nach Lelewel: die Ausgabe seines Exilbriefwechsels, die Teilnahme an der Bearbeitung der Schriften, die Vorbereitung einiger von seinen umfangreichen Biographien und das Erwecken des Interesses für die Gestalt von Lelewel bei den jüngeren Forschern.